

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

Λατίνοι, Φράγκοι και βάρβαροι από τη σκοπιά της αυλικής ποίησης των Κομνηνών*

Εδώ και αρκετό καιρό αυτό που ονομάζουμε *l'image de l'autre*, το ερώτημα δηλαδή ποια στάση κρατάει μια κοινωνία απέναντι σε άλλους λαούς, αλλά και στις δικές της περιθωριακές ομάδες, ποιες αντιλήψεις και ποια στερεότυπα υπάρχουν, ποιοι τρόποι συμπεριφοράς εκπορεύονται απ' αυτά, κατέχει προνομιακή θέση στην έρευνα των ιστορικών επιστημών. Και στη Βυζαντινολογία στρεφόμαστε περισσότερο σ' αυτά τα θέματα της πνευματικής ιστορίας. Καταβάλλονται προσπάθειες για να αξιοποιηθούν και να ερμηνευθούν προς αυτήν την κατεύθυνση οι πληροφορίες στις διάφορες λογοτεχνικές πηγές¹. Είναι αυτονόητο ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των διαφόρων λογοτεχνικών γενών πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη. Όταν επί παραδείγματι εξετάζουμε ένα φαινόμενο βάσει κανονιστικών πηγών (π.χ. νόμων), μπορούμε να καταλήξουμε σε συμπεράσματα για τις πραγματικές συνθήκες μόνο θέτοντας ποικίλους περιορισμούς. Όταν ξεκινάμε από λογοτεχνικά προϊόντα με τη στενή έννοια, όπως π.χ. έργα της ιστοριογραφίας ή της επιτολογραφίας, τίθεται καμιά φορά το δύσκολο ερώτημα της διάκρισης

* Το άρθρο αυτό βασίζεται στο κείμενο μιας διάλεξης στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στις 26 Απριλίου 1993. Ευχαριστώ τους συναδέλφους του Σπουδαστηρίου Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας και Βυζαντινής Ιστορίας και προπάντων τους καθηγητές Α. Καρπόζηλο, Α. Αγγέλου, Ε. Χρυσό και Τ. Κόλια για τη φιλοξενία και την προθυμία τους να δημοσιεύσουν το παρόν άρθρο στη Δωδώνη. Για τη μετάφραση του κειμένου από τα γερμανικά ευχαριστώ το Μ. Hinterberger και τη Μ. Στασινοπούλου, για τη συντακτική επιμέλεια τη Φ. Κολοβού. Μερικές πολύτιμες επισημάνσεις οφείλω στη Θ. Μπαζαίου - Barabas. Παρουσίασα μια συντομότερη εκδοχή στο συμπόσιο «Byzantium and its neighbours from the mid-9th till the 12th centuries» (Bechnyně 1990), η οποία εν τω μεταξύ έχει δημοσιευθεί υπό τον τίτλο «Das Bild des Anderen: Lateiner und Barbaren in der Sicht der byzantinischen Hofpoesie» στο *Byzantinoslavica* 54 (1993), 162-168.

1. Πρβλ. π.χ. J. Koder, Die Sicht des «Anderen» in Gesandtenberichten, στο: O. Engels - P. Schreiner (επιμ.), *Die Begegnung des Westens mit dem Osten*. Sigmaringen 1993, 113-129.

του τι είναι γενικά βυζαντινός τόπος¹, τι αποτελεί χαρακτηριστικό μιας ορισμένης περιόδου (ενδεχομένως και μιας ορισμένης κοινωνικής ομάδας - για παράδειγμα των υπαλλήλων, των αξιωματικών, των μοναχών κτλ.) και τι χαρακτηρίζει τη σκέψη του συγκεκριμένου συγγραφέα. Σ' αυτόν τον τομέα απαιτείται περισσότερο εμπειριστατωμένη έρευνα. Ως υποδείγματα διαφοροποιημένης αντιμετώπισης παραπέμπω στις μελέτες του Α. Kazhdan για διάφορους συγγραφείς του 12ου αιώνα, κυρίως για τον Θεόδωρο Πρόδρομο, τον Νικήτα Χωνιάτη και τον Νικόλαο Μεσαρίτη².

Σήμερα πρόκειται να ασχοληθώ με έργα ενός μόνο λογοτεχνικού γένους, της αυλικής ποίησης. Η αυλική ποίηση είναι ένα από τα βασικά μέσα αυτοκρατορικής προπαγάνδας και ίσως ένα από τα πιο αποτελεσματικά. Τα προίμια εγγράφων και νόμων είναι και αυτά φορείς ουσιωδών στοιχείων της αυτοκρατορικής ιδεολογίας³. Τα κείμενα αυτά όμως αγγίζουν με το μήνυμά τους μόνο έναν πολύ περιορισμένο κύκλο αναγνωστών και απ' αυτόν πάλι μόνον εκείνους που έχουν σχέση με την απονομή του δικαίου ή τους άμεσους παραλήπτες του εκάστοτε εγγράφου.

Αντιθέτως τα έργα της αυλικής ποίησης προορίζονταν εξ ορισμού για δημόσια ανακοίνωση στα πλαίσια του τυπικού. Βεβαίως υπάρχουν κι εδώ πολύ διαφορετικές περιπτώσεις: Για μερικά ποιήματα δεν μπορούμε να πούμε με απόλυτη βεβαιότητα αν προορίζονταν για απαγγελία ή όχι. Ίσως να είχαν τέτοιο προορισμό, αλλά για κάποιον άγνωστο λόγο δεν έγιναν ίσως δεκτά από τον εντολέα ή δεν απαγγέλθηκαν στην τελετή. Άλλα πάλι πιθανώς να είχαν τη θέση τους στα πλαίσια μιας «κλειστής» τελετής στο εσωτερικό των ανακτόρων. Ειδικά όμως από την εποχή των Κομνηνών και από τους επόμενους αιώνες διαθέτουμε ένα σημαντικό αριθμό ποιημάτων για τα οποία γνωρίζουμε από διάφορες ενδείξεις με επαρκή βεβαιότητα ότι προορίζονταν για απαγγελία στα πλαίσια ορισμένων τελετουργικών διαδικασιών, και μάλιστα σε εκδηλώσεις με ευρεία συμμετοχή του λαού, π.χ. σε αγώνες στον ιππόδρομο, σε θριάμβους στους δρόμους της βασιλεύουσας, σε γάμους μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας ή ακόμη στην τελετή της πρόκυψης η οποία παρουσίαζε τόσο εμ-

1. Πρβλ. A. Garzya, *Topik und Tendenz in der byzantinischen Literatur. Österr. Ak. der Wiss., Anzeiger der phil.-hist. Klasse* 113 (1976), 301-319.

2. A. Kazhdan - S. Franklin, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*. Cambridge - Paris 1984.

3. H. Hunger, *Prooimion*. Wien 1964. A. Schminck, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern*. Frankfurt/M. 1986.

φανώς τον αυτοκράτορα ως ανατέλλοντα φωτοδότη¹. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για αμοιβαία υποστήριξη του οπτικού μέρους, δηλ. των διαφόρων σταδίων της τελετουργίας (εν μέρει και λειτουργικών πράξεων), και του ακουστικού μέρους, δηλ. του ποιήματος με τις γλωσσικές του διατυπώσεις.

Η αυλική ποίηση φθάνει επομένως (τουλάχιστον στην πρωτεύουσα) ένα ευρύ κοινό στο οποίο και εξαρχής απευθύνεται με φόρμουλες που επαναλαμβάνονται διαρκώς, με τη ρητορική που δουλεύει εξίσου με την επανάληψη και με την αντίθεση και αποτυπώνεται εύκολα, με τη σαφή και ευνόητη γλώσσα των εικόνων, πολύ πιθανό με το ρυθμό του πολιτικού στίχου και τον τρόπο που υλοποιείται στη στιχομυθία των δήμων². Όλα αυτά την καθιστούν κατάλληλο όργανο για τη μετάδοση των μηνυμάτων που απασχολούν τον αυτοκράτορα και το περιβάλλον του, για τα οποία όμως αναμένεται και η αποδοχή από το ευρύ κοινό. Αυτά τα κατά κάποιον τρόπο λειτουργικά κείμενα περιέχουν πάντοτε, παρ' όλη την ιδιάζουσα θρησκευτική έξαρσή τους, και πολύ άμεσες δηλώσεις, στοιχεία μιας ευθύγραμμης και σχηματικής σκέψης που διαχωρίζει χονδρικά φίλους και εχθρούς, ένα μέσο ευπρόσδεκτο που χρησιμοποιούν σ' όλες τις εποχές οι ιθύνοντες για να ενισχύσουν στο λαό το αίσθημα της συνοχής και την προθυμία για πίστη.

Θα παρουσιάσω στη συνέχεια κάποιους καρπούς από την ανάγνωση της βυζαντινής αυλικής ποίησης, οι οποίοι διαφωτίζουν τον τρόπο με τον οποίο εκφράζονται και διαδίδονται κρίσεις και στερεότυπα για ευρωπαϊκούς λαούς και τους εκπροσώπους τους.

Πρώτα όμως ένα ποίημα που δεν έχει άμεση σχέση με την αυλική ποίηση: πρόκειται για μερικούς ευκολομνημόνευτους στίχους για ονόματα εθνών που εντόπισα σε άλλες αναζητήσεις μου στον Παρισινό κώδικα gr. 426 s. XV, στο φύλλο 163^{β3}. Το κείμενο έχει ως εξής:

1. W. Hörandner, *Theodoros Prodromos, Historische Gedichte*, Wien 1974 (βλ. κυρίως το κεφάλαιο της εισαγωγής «Form und Funktion der historischen Gedichte», σ. 73-109). Ιδιαίτερα για την πρόκυψη βλ. A. Heisenberg, *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit (Sitzungsber. d. Bayer. Ak. d. Wiss., Phil.-phil. und u. hist. Kl. 1920/10)*, München 1920, 82-132 και M. Jeffreys, *The Comnenian Prokypsis. Parergon, Bull. of the Australian and New Zealand Ass. for Medieval and Renaissance Studies* 5 (1987), 38-51. Σχετικά με την είσοδο βλ. H. Hunger, *Reditus Imperatoris*, στο *Fest und Alltag in Byzanz*. München 1990, 17-35. Για το γάμο, A. Heisenberg, ό.π. 98-112, W. Hörandner, *Zur kommunikativen Funktion byzantinischer Gedichte, Meždunarodnyj kongress vizantinistinov. Plenarnye doklady*. Moskva 1991, 415-432, κυρίως 426-427. 432.

2. Ιδιαίτερα για τους δήμους βλ. Hörandner, *Prodromos* 79-89.

3. Πριν από αυτούς τους στίχους βρίσκονται γνωμικά τρίμετρα του Γρηγορίου Θεολόγου σε διαταραγμένη σειρά: έπειτα από τα ευκολομνημόνευτα αυτά ποιήματα ακολου-

«Τοὺς Σέρβους εἶναι λέγουσι τοὺς Δάκας καὶ Δαλμάτας,
 Τοὺς δὲ Βουλγάρους Τριβαλούς, Ἰλλυρίους σὺν ἅμα
 Καὶ Παίονας καὶ Πάννονας καὶ Γήπαιδας τοὺς Ὀγγρους·
 Οὐνοὺς δὲ πάλιν λέγουσι καὶ Σκύθας τοὺς Κουμάνους,
 Ἄγαρινούς δὲ γίνωσκε Πέρσας Ἰσμαηλίτας
 Τοὺς κεκλημένους σήμερον Τούρκους παρὰ τῶν πλείστων·
 Ἐπεὶ γὰρ συνεμίγησαν Σαρακηνοῖς οἱ Τούρκοι,
 Τὰς κλήσεις τῶν Σαρακηνῶν ἐκλήθησαν οἱ πάντες».

Ο σκοπός αυτών των οχτώ στίχων είναι να βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει τις αρχαϊζουσες ονομασίες χωρών και λαών. Το ποίημα λειτουργεί επομένως όπως οι κατάλογοι αλλαγμένων τοπωνυμίων και ονομασιών χωρών που εκδίδονται στο παράρτημα του Συνεκδήμου του Ιεροκλέους¹. Οι επεξηγήσεις είναι εύστοχές², μόνο που η ονομασία Τριβαλλοί χρησιμοποιείται συνήθως για τους Σέρβους και όχι για τους Βουλγάρους, ενώ Ιλλυριοί ονομάζονται στις πηγές οι Σέρβοι ή και γενικά βαλκανικοί λαοί, μερικές φορές όμως και οι Βούλγαροι (στον Κίνναμο³ για παράδειγμα, διαβάζουμε *Σαρδικῆ... τῇ Ἰλλυριῶν ... μητροπόλει*).

Ας επανέλθουμε όμως τώρα στο καθ' αυτό θέμα μας, τους ευρωπαϊκούς λαούς στην αυλική ποίηση της εποχής των Κομνηνών. Βασιζόμαστε κυρίως σε τρία *Corpora* κειμένων. Πρώτον, τα ιστορικά ποιήματα του Θεοδώρου Προδρόμου, όπως τα έχουμε στη διάθεσή μας στην έκδοσή μου⁴. Εδώ δε χρειάζονται πολλά λόγια· ο Πρόδρομος είναι γνώστης της αυλής και των αναγκών της και ξέρει όσο λίγοι άλλοι συγγραφείς να χρησιμοποιεί όλες τις δυνατότητες της αυλικής ποίησης και να αποφεύγει έτσι, παρόλη την προπαγανδιστική οξύτητά του, τις άκομψες ακαλαισθησίες. Μια σειρά των ποιημάτων του προορίζονται για απαγγελία εκ μέρους των δήμων, ένα περιγράφει με εξονυχιστική ακρίβεια το

θούν «Στίχοι περὶ τῆς Κωνσταντινοπόλεως» (δηλαδή χρησιμοί του Λέοντος του Σοφού) και ένα αλφάβητο σε πολιτικούς στίχους με θέμα τη δημιουργία του κόσμου και το διωγμό από τον Παράδεισο που αρχίζει με τις λέξεις «*Αρχή του κόσμου*» (έκδ. W. Hörandner, *Ein Alphabet in politischen Versen über Schöpfung und Verlorenes Paradies*, στο: *Lirica graeca da Archiloco a Elitis. Studi in onore di Filippo Maria Pontani*, Padova 1984, 273-289).

1. Hieroclis Synecdemus et notitiae graecae episcopatum. Accedunt...locorum nomina immutata. Ex recognitione G. Parthey. Berlin 1866, 311-318.

2. Πρβλ. τα αντίστοιχα λήμματα στο Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Turkvölker in den byzantinischen Quellen*. Berlin 1958.

3. Ιωάννης Κίνναμος 240, 6-7 στην έκδοση της Βόννης.

4. Βλ. σ. 117, σημ. 1.

θρίαμβο του Ιωάννη Β' μετά από την κατάληψη της Κασταμονής¹. Αυτή η περιγραφή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί μιλάει και για τους σταθμούς της πομπής, στους οποίους απαγγέλονταν ποιήματα του Προδρόμου.

Η δεύτερη ομάδα ποιημάτων παραδίδεται στον κώδικα XI 22 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης και αποδίδεται σύμφωνα με το ίδιο το χειρόγραφο στον Πρόδρομο. Η γνησιότητα των ποιημάτων είναι αβέβαιη και μάλλον απίθανη. Για την άποψη αυτή υπάρχουν διάφορα επιχειρήματα στα οποία δεν είναι ανάγκη να επιμείνω εδώ. Αναφέρω μόνο τα εξής: Το επίπεδο του ύφους και των νοημάτων είναι συνολικά πολύ πιο χαμηλό σ' αυτά τα ποιήματα απ' ότι στα γνήσια έργα του Θεοδώρου Προδρόμου. Συνήθως λέμε το συγγραφέα Μαγγάνειο Πρόδρομο, επειδή αναφέρεται σε μερικά ποιήματα σ' ένα αδελφότο στη μονή των Μαγγάνων, το οποίο του χορήγησε ο Μανουήλ². Ο Michael και η Elizabeth Jeffreys ετοιμάζουν τώρα μια συνολική έκδοση των ποιημάτων, η οποία θα έχει μεγάλη σημασία για ουσιώδεις τομείς της ιστορίας της εποχής των Κομνηνών (πολιτική ιστορία αλλά και ιστορία της λογοτεχνίας, των νοοτροπιών, της ευλάβειας κτλ.).

Τέλος η τρίτη συλλογή ποιημάτων που μας ενδιαφέρει εδώ είναι πολύ λιγότερο ομοιογενής από τις δύο πρώτες· πρόκειται για τη συλλογή ποιημάτων του κώδικα 524 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης, ενός χειρογράφου του πρώιμου 14ου αιώνα, η οποία περιέχει εκτός από ποιήματα του Χριστοφόρου Μυτιληναίου, του Νικολάου Καλλικλή, του Θεοδώρου Προδρόμου και άλλων, ανώνυμους ύμνους των δήμων και άλλα ποιήματα τα οποία συνετέθησαν για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες περιστάσεις. Ο Σπυρίδων Λάμπρος, στον 8ο τόμο του Νέου Ελληνομνήμονα, πραγματοποίησε μια πλήρη παρουσίαση της συλλογής και εξέδωσε επίσης μια σειρά κειμένων της³.

Σ' αυτόν τον ελληνικό κώδικα 524 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης διαβάζουμε στο verso του φύλλου 180 ένα σύντομο ποίημα που αποτελείται από 11 πολιτικούς στίχους και αναφέρεται στη στέψη του Μανουήλ

1. Ποίημα VI στην έκδοσή μου.

2. Σημαντικές παρατηρήσεις σχετικά μ' αυτήν τη συλλογή ποιημάτων και ιδιαίτερα με την ταυτότητα του συγγραφέα στους Kazhdan - Franklin (όπως παραπάνω υποσημ. 3), 87-104. Πρβλ. και τη βιβλιοκρισία μου στο JÖB 38(1988), 468-473. Με προβλήματα του κειμένου ασχολήθηκε πρόσφατα ο A. Kambylis, Die Wehklagen eines alternden und kränkelnden Dichters. Zu den Adelphaton-Gedichten des sog. Manganeios Prodromos, στο *Φιλοφρόνημα. Festschrift für M. Sicherl* (επιμ. D. Harlfinger). Paderborn 1990, 171-195.

3. Σπ. Λάμπρος, 'Ο Μαρκιανός κώδιξ 524. Νέος 'Ελληνομνήμων 8 (1911), 3-59. 113-192.

Α¹. Ο αυτοκράτορας συγκρίνεται εδώ με τον Αβραάμ: Ο Αβραάμ δέχτηκε από ένα μόνον ιερέα, το Μελχισεδέκ, την ευλογία όταν αναδείχθηκε νικητής μετά από την ήττα των πέντε βασιλέων· ο Μανουήλ, ο Χριστός Κυρίου, στέφεται από μια τριάδα πατριαρχών και στήνει ένα σύμβολο της νίκης (στήσαντα μέγα τρόπαιον) στο μέσον μιας εξάδας βασιλέων (μέσον ῥηγῶν ἐξάδος) και μ' αυτόν τον τρόπο νικά πάλι η χάρις το νόμο σκιάς (επειδή ο Χριστώλυμος αυτοκράτορας του Βυζαντίου υπερέχει του τυπολογικού προτύπου του στην Παλαιά Διαθήκη). Στην εξάδα των ρηγών αναφέρονται οι εξής άρχοντες (στίχος 7):

«Ἄλαμανῶν Καραντανῶν Ῥῶς Οὔγγρων Τζέχων Λέχων».

Ο J. Koder αναφέρθηκε πρό τινος σ' ένα άρθρο του² σ' αυτό το ποίημα και χαρακτήρισε την απαρίθμηση ως ένα είδος «εκσυγχρονισμένης ὀικογένειας των βασιλέων» γύρω από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α' ηγεμόνες βασιλείων που, αν και δεν ήταν εξαρτημένα από το Βυζάντιο εθεωρούντο άξια να συμπεριληφθούν στη βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική κατά κάποιο τρόπο ως μικροί αδελφοί».

Από τις έξι επωνυμίες εθνών οι Αλαμανοί (εκείνη την εποχή η πιο διαδεδομένη ονομασία για τους Γερμανούς), οι Ρώσσοι και οι Ούγγροι δε χρειάζονται ιδιαίτερη ερμηνεία. Τους Καραντανούς (τους Καρινθίους) δεν τους έχω ξανασυναντήσει σε βυζαντινές πηγές. Τους Τσέχους τους βρίσκουμε καμιά φορά στις περιγραφές της δεύτερης σταυροφορίας, όπως στον Κίνναμο (σελίδα 84 της έκδοσης της Βόννης), όπου αναφέρονται δίπλα στους Αλαμανούς (τους σημερινούς Γερμανούς δηλαδή) και τους Γερμανούς (πρόκειται για τους Γάλλους³) και οι βασιλιάδες των Τσέχων και των Λέχων (δηλαδή των Πολωνών).

Σχετικό είναι άλλωστε και το αξιοπερίεργο επεισόδιο που περιγράφεται σε ένα ποίημα του Μαγγανείου Προδρόμου. Οι Ἄλαμανοτζέχοι, δηλαδή οι Γερμανοί και οι Τσέχοι, όταν περνούσαν εκ τῶν μερῶν τοῦ Μάμαντος τοῦ νῦν περιβόητου, φώναζαν συνέχεια το όνομα του αγίου και του απηύθυναν προσευχές:

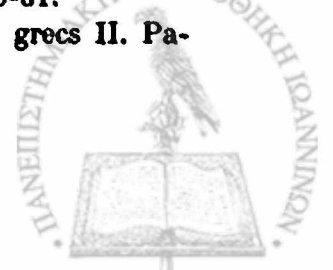
«[...] Ζητοῦμεν σου τὸ πρόσωπον, κἄν οὐχ εὐρίσκομέν σε·
μὴ καταισχύνῃς νῦν ἡμᾶς, ἡγαπημένε Μάμα»⁴.

1. Έκδ. Λάμπρου, σ. 174, αρ. 320.

2. J. Koder, Zum Bild des «Westens» bei den Byzantinern in der frühen Komnenenzeit, στο *Deus qui mutat tempora. Festschrift für A. Becker*. Sigmaringen 1987, 191-201.

3. Πρβλ. H. Ditten, «Germanen» und «Alamannen» in antiken und byzantinischen Quellen, στο *Griechenland-Byzanz-Europa*. Berlin 1985, 20-31.

4. Έκδ. E. Miller, *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs II*. Paris 1881, 758D.

Το νόημα της σκηνης αυτής δεν είναι σαφές. Η κεφαλή του αγίου βρέθηκε σύμφωνα με το βίο του αρκετά χρόνια αργότερα, την εποχή του Ισαάκ Β' Αγγέλου. Ιδιαίτερη λατρεία του αγίου στη δύση τεκμηριώνεται μόνο για την πόλη Langres στην ανατολική Γαλλία, όχι όμως για τη Γερμανία ή τη Βοημία¹.

Ας επιστρέψουμε ακόμη και πάλι λίγο στο μικρό ποίημα με θέμα τη στέψη του αυτοκράτορα Μανουήλ. Δε θα ασχοληθώ εδώ με τα επιμέρους ιστορικά ερωτήματα. Θα μπορούσε παραδείγματος χάριν κανείς να αναρωτηθεί γιατί αναφέρονται ακριβώς αυτοί οι έξι άρχοντες (Αλαμανῶν Καραντανῶν Ῥῶς Οὔγγρων Τζέχων Λέχων) και όχι άλλοι. Οι Γάλλοι παραδείγματος χάριν ανήκουν συνήθως στους ρήγες· εδώ απουσιάζουν.

Όπως και να έχουν τα πράγματα - από την τυπολογική χρήση της σκηνης στην Παλαιά Διαθήκη (Γεν. 14) μπορούμε να καταλάβουμε τη βασική τάση του ποιήματος· ο Αβραάμ είχε παρέμβει ως αρωγός σε μια μάχη στην οποία οι πέντε βασιλείς είχαν υποστεί ήδη βαριές απώλειες. Ο Μανουήλ παριστάνεται δηλαδή μ' αυτόν τον τρόπο ως βοηθός και ταυτοχρόνως ως κυρίαρχος άρχων και στρατηγός στις μάχες εναντίον του κοινού εχθρού στην ανατολή. Η σχέση ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τους έξι ρήγες είναι λοιπόν καθόλα θετική, ακόμη και αν το ποίημα ξεχωρίζει τον αυτοκράτορα από τους άλλους έξι άρχοντες, τους ρήγες.

Βρίσκουμε επανειλημμένως την ίδια τάση, κάθε φορά που πρόκειται με μια επίσημη ευκαιρία να τιμηθούν σύμφωνα με τον αρμόζοντα τρόπο προσωπικότητες από τη δύση.

Έχουμε επί παραδείγματι μια τέτοια περίπτωση, όταν προσφωνείται μια πριγκίπισσα που ήρθε από τη δύση· από τη μια μεριά υπογραμμίζεται η ιεραρχική δομή, ιδιαίτερα έντονα για παράδειγμα στο χαιρετιστήριο ποίημα του Προδρόμου προς την Berta von Sulzbach (το ποίημα 20 στην έκδοσή μου), όπου οι τέσσερις από τις πέντε στροφές εξυμνούν αποκλειστικά τον αυτοκράτορα και την οικογένεια των Κομνηνών. Μια βιβλική εικόνα χρησιμοποιείται για να εικονογραφηθεί η υπεροχή της Νέας Ρώμης σε σχέση με την Παλαιά: ο γαμπρός έρχεται από τη Νέα Ρώμη, η νύφη από την Παλαιά, και αφού ο άντρας είναι η κεφαλή της γυναίκας, η τάξη καθορίζεται μ' αυτόν τον τρόπο. Απαιτείται μάλιστα ένα είδος κατ' αρχήν αναγνώρισης της κυριαρχίας των Κομνηνών:

«κάντεῦθεν τῷ Κομνηνικῷ πάντα λατρεύει κράτει»

1. Πρβλ. R. Janin, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I/III. Paris 1969, 317. A. Μαρβά - Χατζηνικολάου, 'Ο άγιος Μάμας (Coll. de l'Institut Français d'Athènes 57), Αθήνα 1953.

Μόνο στην τελευταία στροφή προσφωνείται η ίδια η πριγκίπισσα, αλλά και εδώ βρίσκονται στο επίκεντρο η αίγλη που την περιβάλλει τώρα και η τιμή που θα της δώσει ο γάμος με το γιο του αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Βέβαια στην αρχή εισάγεται ως ἡ ἐκ δυσμῶν βασιλική κόρη, πράγμα το οποίο δεν ανταποκρίνεται μεν στην πραγματικότητα, αλλά στη βυζαντινή αξίωση.

Στο ίδιο ποίημα προσφωνείται επίσης ο Κονράδος Γ', και μάλιστα με πολύ τιμητικό τρόπο:

Ἦν μὲγα ῥῆξ τῆς παλαιᾶς καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης,
βαθύτατε τὴν φρόνησιν, δεινὴ τὴν στρατηγίαν,
τὸ γένος εὐγενέστατε, περιίδοξε Κονράδε»,

και όλα αυτά μόνον και μόνον, για να μάθουμε στη συνέχεια πόσο τον τιμά το συμπεθεριό με τον Κομνηνό αυτοκράτορα.

Από την άλλη μεριά η θέση και η καταγωγή της εκάστοτε πριγκίπισσας εξαίρονται μερικές φορές σε υπερβολικό βαθμό. Εμφανίζονται διατυπώσεις σχεδόν άσχετες με την πραγματικότητα, οι οποίες οφείλονται μόνο στα μυθολογικά δημιουργήματα των συγκεκριμένων λαών και αρχοντικών οικογενειών.

Έτσι η Πίροσκα αποκαλείται στο ποίημα I. 85 του Προδρόμου:

«κυρία πάντων τῶν ἔθνῶν τῶν ἐπὶ τῆς ἐσπέρας
ἀπὸ πατρός, ἀπὸ μητρός, ἐκ τῶν ἀγχιστευμάτων».

Έχουν γίνει προσπάθειες να εξηγηθεί αυτή η διατύπωση με την καταγωγή της Πίροσκας¹. ὅπως είναι γνωστό ο πατέρας της ήταν βασιλιάς της Ουγγαρίας και η μητέρα της, η Adelheid (Αδελαΐς) von Rheinfelden, μια κόρη του Rudolf von Schwaben (Ροδόλφου της Σουαβίας). Αλλά ήταν οι λεπτομέρειες αυτές γνωστές στο Βυζαντινό ποιητή και το κοινό του; Αποφασιστικής σημασίας ήταν μάλλον η διαπίστωση ότι θα μπορούσε κανείς να βάλει δίπλα στον ήλιο που λάμπει στην ανατολή, δηλ. τον αυτοκράτορα, μια συμπληρωματική σελήνη². Οι μυθικές καταγωγές ήταν πιο χρήσιμες σ' αυτήν την περίπτωση από τις πραγματικές: Επανειλημμένως γίνεται λόγος για «Ιούλιους Καίσαρες», στους οποίους ανάγεται η γενιά της πριγκίπισσας.

1. Marguerite Mathieu, Cinq poésies byzantines des XIe et XIIe siècles. *Byzantion* 23 (1953), 129-142.

2. O F. Tinnofeld, Solene an der Seite von Helios: Zur Geschichte eines Symbols in der höfischen und theologischen Literatur von Byzanz, στο *From Late Antiquity to Early Byzantium*. Praha 1985, 231-235 συγκεντρώνει ωραία τεκμήρια για την αυτοκράτειρα ως σελήνη.

Ο Πρόδρομος στον επιτάφιό της¹ βάζει την ίδια την Πίροσκα να λέει:
 «Ίούλιοι Καίσαρες έθρέψαντό με».

Πρόκειται εδώ προφανώς για μύθο σύμφωνα με τον οποίο οι Ούγγροι βασιλείς κατάγονταν από τους Ίούλιους Καίσαρες. Παρόμοιες παραπομπές βρίσκονται και στο Νικήτα Χωνιάτη² και το Μιχαήλ τον του Άγγιάλου³. Βάση αυτού του μύθου αποτελεί προφανώς ο τίτλος Gyula, τον οποίο είχαν πολλοί πρώιμοι Ούγγροι άρχοντες⁴ και τον οποίο απηχεί και το τοπωνύμιο Alba Julia.

Η χρήση του μοτίβου αυτού όμως δεν περιορίζεται στα μέλη της βασιλικής οικογένειας των Ούγγρων. Ανώνυμο ποίημα στον κώδικα 524 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης λέει για την Berta von Sulzbach⁵:

Ἦν Ἀλαμανῶν εὐγενεῖς ῥήγες γένους
 φύουσι παῖδες Καισάρων Ἰουλίων»

Παρόμοιος είναι και ο χαρακτηρισμός της Berta από τον Μαγγάνειο Πρόδρομο⁶ ως

«[...] κόρης ῥηγινης τῆς ἐκ Καισάρων γένους,
 τῆς ἐξ ἐνδόξων καὶ σεπτῶν ἠρώων Ἰουλίων [...]».

Το ποίημα του Μαγγανείου Προδρόμου για τον γάμο της Βυζαντινής πριγκίπισσας Θεοδώρας με τον Ερρίκο Jasomirgott («αν θέλει ο θεός»), ετεροθαλή αδελφό του βασιλέως Κονράδου Γ' και δούκα της Αυστρίας, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο το αντίστοιχο του ποιήματος για την υποδοχή της Γερμανίδας πριγκίπισσας Berta von Sulzbach, της μετέπειτα συζύγου του αυτοκράτορα Μανουήλ⁷. Και στο ποίημα για τη

1. Θεόδωρος Πρόδρομος, *Ιστορικά ποιήματα* VII 6.

2. J.-L. van Dieten, Niketas Choniates. *Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*. Berlin 1971, σ. 90.

3. R. Browning, A New Source on Byzantine-Hungarian Relations. *Balkan Studies* 2 (1961), 173-214· εκεί σ. 202, σειρά 533 κ.ε.: τὰ τῶν Καισάρων ἐκείνων καὶ τῶν ἀρχαίων Ἰουλίων καὶ περιποιούμενος ἑαυτῶ καὶ διεξιδιούμενος.

4. Πρβλ. Gy. Györffy, Gyula 1. *Lexikon des Mittelalters* IV 1811 κ.ε. - Για την επισήμανση αυτής της πειστικής εξήγησης ευχαριστώ θερμά τον κ. Παναγιώτη Αντωνόπουλο.

5. Εκδ. Λάμπρου ό.π., σ. 152.

6. Miller, *Recueil* II 756C.

7. Έκδ. C. Neumann, *Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im XII. Jahrhundert*. Leipzig 1888, 65-68. Πρβλ. K. J. Heilig, Ostrom und das Deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Die Erhebung Österreichs zum Herzogtum 1156 und das Bündnis zwischen Byzanz und dem Westreich, στο: Th.

Θεοδώρα το επίκαιρο γεγονός δεν είναι παρά μια ευκαιρία για να εκφραστεί ο έπαινος του αυτοκράτορα με τις γνωστές μεταφορές και για να καταστεί σαφής ο τύπος του δεσμού απ' τη Βυζαντινή σκοπιά. Ήδη οι πρώτοι πέντε στίχοι το δείχνουν πολύ καθαρά:

«'Αλαμανία χόρευε και σκίρτα και λαμπρόνου
τοῦ γὰρ σεβαστοκράτορος τῆ παγκαλλίστη κόρη
ὁ δοῦξ ὁ μεγαλόδοξος πανευτυχῶς ἐνοῦται
καὶ γίνεται λαμπρότερος ἀπὸ τῆς λαμπροτέρας
καὶ μεγαλοδοξότερος ἐκ τῆς ἐνδοξοτέρας».

Η Γερμανία πρέπει να χαιρέται· γιατί ο δούκας μέσω του γάμου του με την ανηψιά του Βυζαντινού αυτοκράτορα, ανυψώνεται σε δόξα και αίγλη. Ακριβώς όπως στο ποίημα για την Berta von Sulzbach επισημαίνονται κι' εδώ με διάφορα μέσα οι ιεραρχικές διαβαθμίσεις που υπάρχουν κατά την άποψη των Βυζαντινών ανάμεσα στους εκπροσώπους της δύσης και αυτούς της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μια φορά σ' αυτά τα συμφραζόμενα αναφέρεται και η Παλαιά Ρώμη: Ας χαρίσει ο λαμπρός αυτοκράτορας λίγες από τις ακτίνες του και στο γαμπρό,

«ὡς ἂν καὶ 'Ρώμη δυτικῆ δειχθῆ φωτεινότερα».

Ὡς ἐδῶ αναφέρθηκαν μερικές στο σύνολό τους θετικές εκδηλώσεις ανάλογες με την εκάστοτε ευκαιρία, που αφορούν ὅμως μόνο τους ἄρχοντες και τις δυναστείες τους και σχεδόν καθόλου τους λαούς καθ' αυτούς. Πιο εύκολα βρίσκει κανείς κρίσεις για λαούς - για την ακρίβεια στερεότυπα - με αρνητική ἔννοια, κάθε φορά που πρόκειται να δημιουργηθούν εικόνες του εχθρού και να υποβαθμιστεί ηθικά ο αντίπαλος ἄρχοντας και σχεδόν πάντα μαζί μ'αυτόν και ο λαός του. Οι εχθροί παριστάνονται πάντοτε ως ξιππασμένοι και αλαζόνες, επίθετα ὅπως «ἀγέρωχος, ἀλαζών, γαῦρος, θρασύς, τύφου γέμων, ὑψηλοτράχηλος» απαντώνται συχνά. Προπάντων οι Λατίνοι ερεθίζουν ιδιαίτερα τους Βυζαντινούς την εποχή των σταυροφοριῶν και για αυτό κατηγορούνται κάθε φορά για αλαζονεία¹.

Meyer et al., *Kaisertum und Herzogsgewalt im Zeitalter Friedrichs I.* Stuttgart 1944, (ανατύπωση 1958), 1-271, ιδιαίτερα σ. 229-271: *Die Verwandtschaft der Theodora im byzantinischen Kaiserhaus*. Κ. Βαχζός, *'Η γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. Β'. Θεσσαλονίκη 1984, σ. 171-189 (αρ. 131).

1. Σχετικά με αυτά ο Η. Hunger έχει συγκεντρώσει μερικά ωρῆα τεκμήρια ἀπὸ τους ιστορικούς στο: *Graeculus perfidus - 'Ιταλὸς Ἰταμὸς. Il senso dell' alterità nei rapporti greco-romani ed italo-bizantini* (*Unione internazionale degli istituti ... in Roma. Conferenze 4*). Romā 1987.

Ο Πρόδρομος π.χ. προσφωνεῖ τον αυτοκράτορα ως εξής¹:

«κατασπαστὰ τῆς Ἰταλῶν ὄφρους καὶ Λατίνων»,

καὶ σ' ἓνα ποίημα στην ἐκδοση του Λάμπρου διαβάζουμε για τον ηγεμόνα της Αντιοχείας·

*«[...] πρίγκιψ τῆς Ἀντιόχου
ὁ πρὶν ἀλαζών, ὁ θρασύς, τύφου γέμων
ἄκων ὑπαχθεὶς προσκυνῆσαι μακρόθεν
ἄνακτι πιστῶ Μανουήλ γῆς δεσπότη [...]]»*

Ἡ κομπορρημοσύνη των εισβολέων ἀπὸ τη δύση εκφράζεται ωραία καὶ στο ποίημα 35 του Μαγγανείου Προδρόμου², ὅπου οἱ ηγεμόνες της Αντιοχείας ἀποκαλοῦνται (στ. 22)

«Φράγκοι μεγαλορρήμονες, μεγάλαυχοι Λατῖνοι»

Επανελλημένως κατηγοροῦνται καὶ για ἀπιστία καὶ παρασπονδία: ἓνα ἐπίγραμμα στα φύλλα 181^α μέχρι 182^β του κώδικα 524 της Μαρκανής Βιβλιοθήκης ἀναφέρεται σ' ἓνα σταυρό τον ὁποῖο ἀνόρθωσε ὁ Ἰωάννης Δούκας με ἐντολή του αυτοκράτορα Μανουήλ κατὰ τη διάρκεια μίας ἐκστρατείας στην Ουγγαρία³. Στην ἀρχὴ διαβάζουμε μίαν παραβολή με τὸ ὄραμα του σταυροῦ του Κωνσταντίνου, καὶ στη συνέχεια ὁ ποιητὴς προχωρεῖ στην ἐπίκαιρη ἀφορμὴ. Λέει για τὸ Μανουήλ τὰ εξῆς (στίχοι 11 καὶ εξῆς):

*«ὄς μυριαχῶς συντριβὰς δούς ποικίλας
τῇ Παιόνων γῇ καὶ τὸν Ἰστρον τὸν μέγαν
εἰς τάφον αὐτοῖς αὐτόρουκτον εὐρύνας
ὡς ὀρκολύταις, ὡς θεοῦ παραβάταις».*

Μεγάλες ὁμοιότητες παρουσιάζει ἓνα ἄλλο ἀνώνυμο ποίημα της ἰδίας συλλογῆς⁴:

*«ὕφ' ὧν τροποῦται Δαλμάτας, Πέρσας, Δάκας
καὶ βάρβαρον πᾶν καὶ παράσπονδον γένος».*

1. Ἱστορικά Ποιήματα XVI 9.

2. Λάμπρος, ὅ.π., σ. 154.

3. Miller, Recueil II 303-305.

4. Ἐκδ. Λάμπρου, σ. 178, ἀρ. 337. Πρβλ. D. I. Polemis, *The Doukai*. London 1968, σ. 129, ὑποσημ. 2.

5. Ἐκδ. Λάμπρου, σ. 152 (bis), ἀρ. 247, Τέλος.

Αυτό το στερεότυπο για την παρασπονδία και το ψεύδος ορισμένων λαών είναι πανάρχαιο - και πολύ βαθιά ριζωμένο -, σας θυμίζω μόνο το γνωστό σπάραγμα του Επιμενίδη¹, το οποίο ήταν οικείο και στους Χριστιανούς συγγραφείς:

«Κρητες αει ψευσαι, κακα θηρια, γαστερες αργαι»

Εκτός από το ψεύδος που ο ποιητής προσάπτει στους εχθρούς, συναντάμε εδώ και ένα άλλο στοιχείο, το οποίο απαντάει συχνά στα κείμενά μας, τις μεταφορές δηλαδή με ζώα. Ο εχθρός χαρακτηρίζεται στα ποιήματά μας καμιά φορά ως «θήρ». Εκτός απ' αυτό βρίσκουμε μεταξύ άλλων τις εξής ονομασίες ζώων: γαλή, δράκων, κύων, λαγώς, λέων (αυτό όμως χρησιμοποιείται με τη θετική έννοια και για τον αυτοκράτορα), λύκος, σῦς, χίμαιρα.

Σ' ένα ποίημα του Μαγγανείου Προδρόμου *ἐκ προσώπου τῆς σεβαστοκρατορίσσης Εἰρήνης*² γίνονται έντονα παράπονα για ένα «θήρα ἐσπέριον», ένα «θήρα ὠμοβόρον», στον οποίο εκείνη έπρεπε να δώσει τη δύστυχή της κόρη για γυναίκα: μια τρυφερή παρθένος δέθηκε με έναν δράκοντα, μια λεπτή δάμαλις με κάπρο. Δεν είναι τελείως σαφές ποια από τις κόρες της θρηνεί εδώ η σεβαστοκρατόρισα, αλλά πολύ πιθανό να πρόκειται για τη Θεοδώρα, και ο θηρ ὠμοβόρος δεν είναι κανείς άλλος από τον Αυστριακό δούκα Heinrich Jasomirgott. Αυτό μας εκπλήσσει λίγο· απ' ότι ξέρουμε, ο Ερρίκος δεν έδωσε αφορμή για τόσο ακραίο ψόγο με τη συμπεριφορά του και η Θεοδώρα ζούσε στην Αυστρία δοξασμένη στο πλευρό του³. Γι' αυτό το λόγο θα μπορούσε κανείς να έχει αμφιβολίες για το αν πρόκειται πραγματικά για τη Θεοδώρα και τον Ερρίκο. Αυτές τις αμφοβολίες τις διασκεδάζει όμως ένα άλλο, ακόμη ανέκδοτο ποίημα της ίδιας συλλογής, με τον τίτλο *Προσφωνηματικός εἰς τὴν σεβαστοκρατόρισσαν*, δε η κυρά Θεοδώρα ή θυγάτηρ αὐτῆς ή συζευχθεῖσα τῷ ἀδελφῷ τοῦ ῥηγός Ἀλαμανίας ἐπανέξευξεν ἀπὸ τοῦ ταξιδίου μετὰ τῆς αὐταδέλφης αὐτῆς τῆς Κομνηνῆς, ἔτι μητρὸς αὐτῶν ἐν τῷ Παντοκράτορι διαγούσης⁴. Η Θεοδώρα είχε λοιπόν έρθει για επίσκεψη στην Κωνσταντινούπολη και επισκέφθηκε τη μητέρα της, η οποία εκείνον τον καιρό με διαταγή του αυτοκράτορα Μανουήλ ήταν φυλακι-

1. Epimenides, Frg. B1 Diels - Kranz· πρβλ. τα testimonia στον N. Marcovich, Athenagoras, Legatio pro Christianis. Berlin 1990, σ. 98, υπόμνημα στη σιρά 21.

2. Miller, Recueil II 768.

3. Τη δράση της στην Αυστρία τεκμηριώνουν μερικά έγγραφα (πρβλ. την παραπάνω βιβλιογραφία, βλ. σ. 59, σημ. 7).

4. Μαρκ. XI 22, φύλλο 66-67. Πρβλ. E. Mioni, Bibliothecae Divi Marci Venetiarum Codices Graeci Manuscripti, vol. III. Roma 1972, 121· μόνο οι πρώτοι οχτώ στίχοι εκδίδονται στο Miller, Recueil II 772.

σμένη στη Μονή του Παντοκράτορος¹. Σ' αυτό το ποίημα εξυμνείται η ευτυχία της σεβαστοκρατόρισσας που της ξαναδωρήθηκε η κόρη της. Ο ποιητής χρησιμοποιεί εδώ τις ίδιες μεταφορές όπως και στο παραπάνω ποίημα:

«ἡ μόσχος τῆς δαμάλεως ἢ πρὶν ἀποσπασθεῖσα
σκιρτᾷ παρὰ τὴν δάμαλιν ῥυσθεῖσα τοῦ θηρίου»

Δεν χωράει επομένως αμφιβολία: το άγριο θηρίο είναι πράγματι ο Αυστριακός δούκας. Θα ήταν όμως εσφαλμένο το συμπέρασμα ότι ο Ερρίκος έχαιρε ιδιαιτέρως κακής φήμης στο Βυζάντιο (σε λίγα χωρία όπου τον αναφέρει ο Κίνναμος² δε βρίσκουμε ενδείξεις για κάτι τέτοιο). Τα λόγια αυτά πρέπει να τα αντιμετωπίσουμε μάλλον στα πλαίσια του θρήνου μιας μητέρας η οποία έχει χάσει - με διάφορους τρόπους - τα παιδιά της. Η σύγκριση με τη Νιόβη δεν απέχει πολύ και η δραματική κορύφωση οδηγεί στην ταύτιση του ξένου άρχοντα που άρπαξε την κόρη από τη μητέρα, με τον ωμοβόρο θήρα και τη σκιαγράφηση της μακρινής και άγνωστης χώρας σχεδόν σαν τον Άδη, με αποτέλεσμα η προσωρινή επιστροφή της κόρης να γιορτάζεται ως θαύμα εξ ουρανού.

Ας επιστρέψουμε όμως στις μεταφορές ζώων ως μέρος των στερεοτύπων για ξένους λαούς. Ο Νορμανδός άρχοντας της Σικελίας χαρακτηρίζεται πάντα ως δράκων, ό Σικελικός δράκων είναι μια πάγια διατύπωση, όχι μόνο στους ποιητές, αλλά π.χ. και στον Νικήτα Χωνιάτη και τον Ευστάθιο³.

Ο Μαγγάνειος Πρόδρομος μιλάει για ιλλυρικούς λύκους, τους οποίους ο αυτοκράτορας διώχνει σαν λιοντάρι⁴:

«Ὅφρον ῥηγῶν καταβαλῶν καὶ Πέρσας ἐκσοβήσας,
καὶ λύκους τοὺς Ἰλλυρικοὺς ὡς λέων ἐκφοβήσας»

Αλλού γίνεται λόγος για περσικούς λύκους και σκυθικούς λαγούς⁵:

«Λύκοι δὲ θῆρες Περσικοὶ καὶ πτώκες ἄλλοι Σκύθαι».

1. Για τον περιορισμό της σεβαστοκρατόρισσας βλ. Βαρζός (ό.π., υποσημ. 28), τ. Α', σ. 368-378.

2. Ιωάννης Κίνναμος 236, 14· 261,12 (Έρρίκος Ὀστριχίων δούξ σὺν τῇ γυναικὶ Θεοδώρα τῇ βασιλέως ἀδελφιδῇ ἐπὶ Σαρδικὴν ἤλθε)· 262,10.16 έκδ. Βόννης.

3. Νικήτας Χωνιάτης, Ιστορίαι 62,90 έκδ. van Dieten (ό εκ Σικελίας τύραννος ὠσπερ θῆρ ἐνάλιος)· Eust. Thess. Opuscula (έκδ. Tafel) 199,93 κ.ε. (Δράκων δὲ ό νησιωτικός, δς καὶ ὑπὲρ κρατῆρας Αἰτναίους τὸ τοῦ θυμοῦ πῦρ ἐκφυσᾶν ἤθελε)· περαιτέρω τεκμήρια στον Hōbrandner, Theodoros Prodromos, Historische Gedichte (βλ. παραπ. σ. 53 σημ. 1) 362.

4. Ποίημα 1, στ. 9-10, εκδ. E. Miller, Poèmes historiques de Théodore Prodrome. *Revue Archéologique*, n.s. 25 (1973), 251 κ.ε.

5. Miller, Recueil II 503, στ. 12.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικοί είναι και οι εξής στίχοι του επιτύμβιου ποιήματος για τον Ιωάννη Β¹:

«ἐμὴν ὁ θῆρ ἔφριξε Γαζῆς παλάμην,
ἢ Περσικὴ φλόξ, ὁ θρασὺν βρύχων λέων,
καὶ πᾶς ἑῷος Ἰσμαηλίτης λύκος
ἐμῷ παταγμῷ τὰς γνάθους συνετρίβη.
ἢ δυσμικὴ δὲ τῶν Γετῶν πανσπερμία,
ἢ Σκυθικὴ χίμαιρα, τὸ ξύνθρονον γένος,
ἐμῇ μαχαίρᾳ παγγενῇ διεφθάρη».

Ο Πρόδρομος αποκαλεί τον Σέρβο ζούπαν μια φορά τὸν σὺν τὸν οὖρεσίτροφον², το γουρούνι που μεγάλωσε στα βουνά δηλαδή. Ο Καμπύλης³, ακολουθώντας μια πρόταση του Henrich, πρότεινε να εκλάβουμε εδώ το οὖρεσίτροφον ως λογοπαίγνιο, το οποίο υπαινίσσεται το όνομα Υγοῦδ, και μάλιστα αφού η χρησιμοποίηση της ψευδοεπικής μορφής οὖρεσι-αντί για ὄρεσι- δεν έχει κανένα λόγο ύπαρξης στον πολιτικό στίχο.

Η ορθότητα της άποψης του Καμπύλη (και του Henrich) αποδεικνύεται από ένα χωρίο στον Μαγγάνειο Πρόδρομο⁴, όπου ο ποιητής παίζει ακόμα πιο χοντρό και άσχημο παιχνίδι με το αρχοντικό όνομα Υγοῦδ. Οι σκύλοι κυνηγίου, όπως μας λέει το ποίημα, βρήκαν τον ζούπαν και τον καταδίωξαν· εκείνος τρελός από φόβο καταφεύγει στα βουνά. Για να περιγράψει τον τρόπο του αντίπαλου άρχοντα όσο γίνεται πιο ταπεινωτικά, ο ποιητής δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει ακόμα και το πιο χυδαίο λογοπαίγνιο:

36 «Οὖρεσις φόβῳ συσταλεις καὶ τοὺς μηροὺς οὖρήσας
ἄλλος ἐξ ἄλλου γέγονεν ἐκ τοῦ συμβεβηκότος
φυγὰς ὄρειτης οὖρητης ἐκ τῆς τοῦ φόβου μέθης».

και συνεχίζει κάπως πιο άκακα:

«Τὸ τολμηρὸν τοῦ κράτους σου καὶ τὸ πολὺ σου θάρσος
ἐν ὄρεσι τὸν Οὖρεσιν ἠνάγκασε κρυβῆναι
καταφυγὴν ποιούμενον ὡς λαγῶν τὴν πέτραν. [...]
44 καὶ φεύγων συνηλιζέτο μετὰ τῶν κερασφόρων
ὡς ἔλαφος ὑψίκερωσ, ὡς πλάτων ὄρειφοίτης [...]

Η φυγή δεν τον βοηθάει, ο αυτοκράτορας τον βρίσκει παντού, δε θα έχει πια άλλη δυνατότητα παρά να καταφύγει στον ίδιο τον αυτοκράτορα:

1. Θεόδωρος Πρόδρομος, Ιστορικά ποιήματα XXV, στ. 31 κ.ε.
2. Ιστορικά ποιήματα XXX 197.
3. A. Kambylis, Prodrômea. -Wien 1984, 57, υποσημ. 67.
4. Miller, Recueil II 762C - 763A.

54 «ὕψος ὀρέων, Οὐρεσι, μηδόλως σε πλανήση,
 κἂν τὰς νεφέλας ὑπερβῆς, κἂν πρὸς αἰθέρα φθάσης,
 ὁ χρυσοπτέρυξ ἄετός καὶ πρὸς αἰθέρα φθάνει
 κἂν ὑπείσέλθοις ὡς λαγὼς καταφυγίου σκέπην,
 οἱ κύνες τοῦ πορφυρανθοῦς ἰχνηλατήσουσί σε,
 κἂν ὑπὸ γῆν καὶ σπήλαιον κρυβῆς, οὐκ ἀποφύγης
 εἰ μὴ τὸν αὐτοκράτορα καταφυγὴν ποιήσεις».

Μια σύντομη παρέκβαση ἐδῶ σχετικὰ με τὴ λέξη *πλάτων*. Με τὴν ἐννοια που ἔχει ἐδῶ ἡ λέξη αὐτὴ δεν ἔχει καταγραφεί στα λεξικά. Βρίσκουμε ὁμως τὴ μορφή *πλάτωνις*, -ιδος, ὁ στις Κυρανίδες¹: Ἐλάφων... ὁ μὲν καλεῖται πλάτωνις διὰ τὸ ἔχειν κέρατα πλατέα ψηλὰ («deer with broad antlers» LS.) Ὅπως τόσες φορές, μια ματιὰ στη δελτιοθήκη του «Lexikon zur byzantinischen Gräzität»² βοηθάει καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση: ὁ Ιερόφιλος, De nutriendi methodo 10,2³ συμβουλεύει νὰ ἀποφεύγει κανεὶς τὸν Οκτώβριο τὴ βρώση *νησσαρίων δὲ καὶ φασσῶν καὶ τρυγόνων καὶ πλατόνων καὶ σνάγρων καὶ λαγῶν*. Δεν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴν ἐκλάβει κανεὶς καὶ ἐδῶ τὸν πλάτονα ὡς εἶδος ἐλάφου (τὸ ἐλάφι θὰ ἦταν μια δυνατότητα, τάρανδοι δεν ὑπάρχουν στὴ Μεσόγειο). Ἄλλωστε ἡ λέξη *πλάτων* χρησιμοποιεῖται με τὴν ἐννοια ἐνός εἶδους ἐλάφου καὶ ἀλλοῦ στὸν Μαγγάνειο Πρόδρομο, καὶ μάλιστα σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ποιήματα με τὸ συλλογικὸ τίτλο *κατὰ γέροντος λαβόντος νέαν γυναῖκα* τὰ ὁποῖα λόγω τῶν χυδαίων ὑπαινιγμῶν δεν εἶναι πάντα ευνόητα⁴. Τὸ θέμα του ἐν λόγω μικροῦ στιχουργήματος εἶναι ὅπως φαίνεται ἓνας ἀπατημένος σύζυγος γιὰ τὸν ὁποῖο λέγονται τὰ ἐξῆς (προφανῶς ὡς λογοπαίγνιο με τὸ ὄνομα του φιλοσόφου).

«καὶ τὸν διπλοῦν Πλάτονα καὶ μέγαν πρόκα
 σταλεῖς προὔπεφαινε τετραπόους πλάτων».

Καὶ ἡ λέξη *ὄρειφοίτης* εἶναι παλαιά, ἀλλὰ σπάνια: οἱ LS παρουσιάζουν μόνον ἓνα χωρίο, ὁ TGL (Thesaurus graecae linguae του Stephanus) παραπέμπει ἐκτός ἀπὸ αὐτὸ καὶ στὸ Etymologicum Magnum, ὁ δίσκος λέιζερ του TLG ἀπὸ τὴν Καλιφόρνια καὶ στὸν Ἡρωδιανὸ (Partitiones 102 Boissonade) καὶ στα σχόλια στὴν Ἰλιάδα του Εὐσταθίου.

1. Π 11 = σ. 134,3 ἐκδ. D. Kaimakis, Meisenheim 1976.

2. Τὴν ἐκδοσὴ του λεξικοῦ ετοιμάζει ομάδα ἐπιστημόνων τῶν πανεπιστημίων Βόννης καὶ Βιέννης ὑπὸ τὴ διεύθυνση του E. Trapp.

3. Ἐκδ. I.L. Ideler, Physici et medici graeci minores I, 1841, 416, 4-6.

4. Ἐκδ. E. Miller, Poésies inédites de Théodore Prodrome. *Annuaire de l'Assoc. des ét. grecques* 17 (1883), 18-64, κυρίως σ. 63.

Ένα άλλο ποίημα του Μαγγανείου Πρόδρομου¹ ζητάει τη βοήθεια της Θεοτόκου. Είθε να υποτάξει τους αλαζόνες εχθρούς στον αυτοκράτορα ή να τους κρατήσει μακριά. Είθε να πυρπολήσει τον θαλάσσιο δράκοντα (το Νορμανδό):

«καὶ τὸν δράκοντα τῆς θαλάσσης πυρπόλει»

το Γάλλο να τον διώξει σαν κουνάβι

«ὥσπερ δὲ γαλῆν² τὸν Γάλλον πόρρω τρέπε»

Τέτοιου είδους λογοπαίγνια είναι γενικώς προσφιλή. Ο Πρόδρομος³ παραδειγματος χάριν εξαντλεί όλες τις δυνατότητες που του παρέχει το διπλό όνομα της Κέρκυρας. Αρχικά το νησί φέρει δικαίως το όνομα «Κορυφώ» επειδή εξέχει ψηλά από τη θάλασσα. Μετά όμως, αφού έχει νικηθεί από τον αυτοκράτορα δεν μπορεί πια να έχει αυτό το όνομα:

110 *«μὴ τοίνυν ἔτι Κορυφὴ τὴν Κορυφὴν κλητέον
καθαιρεθεῖσαν ὑπὸ σοῦ καὶ καταπατηθεῖσαν,
ἀλλὰ τοῖς πράγμασιν αὐτὴν κερκυρωνυμητέον.
τῆ σῆ γάρ, ἀναξ, κραταιᾷ στρατηγικῇ παλάμῃ
ἢ κορυφῇ τῆς Κορυφοῦς εἰς κέρκον μετεστράφη».*

Τώρα όμως αφού την υπέταξε ο αυτοκράτορας, την ανυψώνει και πάλι:

117 *«λεγέσθω πάλιν Κορυφὴ, καὶ γὰρ ἀντανυψώθη
συνεπαρθεῖσα ταῖς λαμπραῖς τοῦ βασιλέως τύχαις».*

Με το ίδιο λογοπαίγνιο ο Μαγγάνειος Πρόδρομος παραπονιέται στο ίδιο το νησί⁴, γιατί ο επικεφαλής του Βυζαντινού στόλου Στέφανος Κοντοστέφανος σκοτώθηκε από πέτρα που εκσφενδονίστηκε από την Κέρκυρα:

*«Καὶ Κερκυραῖος λίθος σε συντρίβει παρ' ἐλπίδα.
ὦ Κερκυραίων ἄρουρα, πόση τὸν πόσον εἶλες,
Ἡ χαμερπῆς τὸν ὑψηλόν, τὸν μέγαν ἢ βραχεῖα!
... Κέρκυρα, κέρκος ἐπὶ σοὶ μηδὲ κυνὸς λειφθείη,
ὦ Κορυφὴ κακῶννυμε, κακῶς κορυφωθεῖσα!
Καὶ γὰρ ἀπεκορύφωσας τὴν κορυφὴν τοῦ στόλου [...]]».*

1. Miller, Recueil II 524CD.

2. Έτσι ο Miller, το χειρόγραφο έχει γαλῆν με δύο λάμβδα.

3. Ιστορικά ποιήματα XXX.

4. Miller, Recueil II 773AB.

Απομένει το ερώτημα για την υποδοχή όλων αυτών των σκέψεων, των κρίσεων, των στερεοτύπων. Ανταποκρίνονται όλα αυτά σε κοινές αντιλήψεις; Ἦταν η γραμμή της αυτοκρατορικής προπαγάνδας; Γενικά θα πρέπει να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα μάλλον, ναι. Γιατί αν και για κάθε ποίημα δεν είναι πάντα εμφανής ένας συγκεκριμένος στόχος, μπορούμε να υποθέσουμε ότι όποιος έγραφε τέτοιους στίχους, το έκανε με την ελπίδα να εισπράξει κάποια αμοιβή από τον αυτοκράτορα γι' αυτήν τη δουλειά. Αν βέβαια ο αυτοκράτορας ή οποιοσδήποτε άλλος εντολέας (π.χ. η σεβαστοκρατόρισα Ειρήνη) συμφωνούσε με όλα, είναι ένα ερώτημα που τίθεται συχνά και στο οποίο μπορούμε να απαντήσουμε με βεβαιότητα μόνο στις περιπτώσεις που τεκμηριώνεται η «παράσταση» του ποιήματος.

Σίγουρα οι ποιητές συχνά υπεδείκνυαν υπερβολικό ζήλο στην προσπάθειά τους να εξυπηρετήσουν την αυτοκρατορική προπαγάνδα και είναι αμφίβολο αν ο αυτοκράτορας Μανουήλ εκτίμησε το ακαλαίσθητο παιχνίδι του Μαγγανείου Προδρόμου με το *δρείτης-οὔρητης-Οὔρος*. Αλλά αυτό ήταν μόνο ένα μικρό λοξοδρόμημα από το μονοπάτι που ακολουθούσαν συνήθως: ο αυτοκράτορας εξυμνείται ενώ οι άλλοι λαοί και οι άρχοντές τους παρουσιάζονται ανάλογα βέβαια με το ρόλο τους στην ιεραρχία των κρατών από τη Βυζαντινή σκοπιά: ο ποιητής οφείλει και εκείνος να εξοντώνει τους εχθρούς, να επαινεί με μέτρο τους φίλους άρχοντες, αλλά συγχρόνως να τους υπενθυμίζει τη θέση τους απέναντι στο Βυζαντινό αυτοκράτορα. Διάφοροι ποιητές υλοποιούν τις επιταγές με διαφορετική επιτηδειότητα και καλαισθησία (σ' αυτό το σημείο διαπιστώνουμε σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο Θεόδωρο Πρόδρομο και το Μαγγάνειο Πρόδρομο), αλλά πάντα εφαρμόζοντας τα μέσα της τέχνης τους που είναι εν γένει διαθέσιμα και τα οποία στο μεγαλύτερο μέρος τους δεν είναι τίποτε άλλο παρά η κληρονομιά των αρχαίων ρητόρων.

